

Itt következik a közzene eddigi anyagának ismétlése, egyszerre a hat sor. Ezt folytatja a dúr hármas négyszer, majd a második strófa. Összességében tehát a rövidebb verbális sorok ismétlésével a kiírt hat sor énekelve időtartamban azonos hosszúságú hat sort képez, s ezt a hatsornyi anyagot a közzene hat sora követi, mielőtt a befejező *nyíú-úu* következnek.

A hangszerek közül a fuvola a töröksíp hangzásához közeli magas hangon szól, a keleti hangulatot idézi, a katonás határozottság a kemény ritmusban van jelen. Az énekes Sebő Ferenc mellett Sebestyén Márta is éneklí a szöveget, s ehhez női hangok járulnak (a Tátika énekegyüttes, Bodza Klára vezetésével) a felvétel nyávogó zárásaiban is, ez ikonikusan utalhat a kutya-macska együttesre.

4. Mind a komolyzenei, mind a könnyűzenei szerzők között igen sokan írtak zenét Weöres szövegeire. Az előbbiekhöz Kodály Zoltánon kívül elég utalnunk Farkas Ferencre, Szokolay Sándorra, Takács Jenőre; az utóbbiakból Sebő Ferencen kívül említjük a Kaláka együttest, Gryllus Dánielt és társait. Az emlékév ezeket a komplex alkotásokat is új meg új megvilágításba helyezi.

Messze nem merítettük ki a témát, csupán jeleztük Weöres mai hatásának egyik legismertebb területét. A sikeres megzenésítés titka tehát: ritmusos textus + invenciózus zeneszerző + színvonalas előadás.

NAGY L. JÁNOS
Szegedi Tudományegyetem

SZÓ- ÉS SZÓLÁSMAGYARÁZATOK

A tűzvető acél mibenlétéről. A SzT.-ban előforduló *tuz veteő Achel* (tűzvető acél) mibenlétéről írott magyarázattal (BÜKY 2012: 334–335) ellentétben HORVÁTH LÁSZLÓ (2013: 208–212) körületekintő fejtegetése szerint nem ’tűzőár’ a megnevezett dolog.

HORVÁTH nem tartja valószínűnek, hogy a SzT.-ban vargamesterségbeli szakkifejezésről van szó. Ezt igazolja azzal, hogy az *acél* szó, amelynek bajor *Stägl* megfelelőjét is bemutatja (és ezáltal pontosabbá teszi a m. *stägli* általam leírt származását: *Stachel* → m. **stakel* → **stakli* → *stägli*), más jelentésű; HORVÁTH forrása szerint, amely a SCHMELLER-féle bajor szótár, a (nyilván: bajor) paraszt egy ár formájú vasat tart a kés és a villa mellett egy tokban a nadrágzsebében; e vasat (*Stähhel*) fenéshez és más műveletekhez használja, tehát ez a tárgy fenőacélként is, tűzcsiholó acélként is szolgálta tulajdonosát. Minthogy a SzT. *tűzvető* szócikkében közölt kolozsvári jegyzékben is együtt fordulnak elő a tárgyak („Egí horgas varga kes *tuz veteő Achellal* Eggiut”), HORVÁTH bizonyítva látja, hogy az iratban való együtt szereplés megfelel a bajor paraszt nadrágzsebének rendjével. Aligha lehet itt hasonlóság! Vargamester (és más sem) használ horgas kést étkezéskor, azzal levágni bármilyen falatot meglehetősen nehézkes volna, nem szólva arról, hogy a hajdani mestereknek a céhszabályzatok előírták a megfelelő szerszámhasználatot, illetőleg azt, hogy lehetőleg már az inasoknak is saját szerszámaik legyenek (vö. GÁBORJÁN 1991: 295). A dolgozó helyiségbe, amely földes volt, a szegedi szücsök ún. dobogót készítettek, ennek szélére lécet szögeztek, hogy az esetleg leeső holmi ne guruljon le róla (BÁLINT 1961: 23), nem a nadrágzsebben hordták ők sem az éles és szűrös eszközöket. A bőrművesség

munkafolyamataihoz számos speciális szerszám volt szükséges, ezek egyike a vargakés, amelyet a Gyöngyösi szótártöredékből adatul a Gl. („Alisorium: *Vargha kēs*”). A különböző alakú csizmadiakések, bicskiák vagy nyeletlen és a hegyén éles vagy félhold alakú, egynyelű kések voltak. Utóbbiak jobbára vargakések (l. GÁBORJÁN 1991: 305–306, GÁBORJÁN egyebek között a SzT. *bicskia* szócikkére is hivatkozik), amelyek nem voltak egyaránt alkalmasak étkezésre és börmunkára. A szegedi börművesek efféle szerszámainak *bicske*, *félhódkés*, *görbekés* a neve (BÁLINT 1961: 39).

HORVÁTH a szerkezetben lévő *vet* ige jelentését az ÉrtSz.-beli „*IV. 2.*” csoporthoz tartozónak véli, és a jelentésleírást egyszerűsítve ezt írja: „(néhány állandósult szókapcsolatban:) bizonyos mozdulatokkal kész formába hoz, előkészít vmit; pl.: *ágyat, vályogot, téglát vet | alapot vet vminek vagy alapját vet vminek*”. Az ige a szótárban hat jelentéscsoporttal szerepel, ezekben 29 jelentésleírás van (nem említve a jelentésárnyalatokat). Ebből a bőségből az 1627. évi kolozsvári használatra következtetni mégis bajos. Még leginkább az ÉrtSz. I. 2. és 3. jelentésleírása vehető számításba, ezek alapján jelentésnek ezt mondhatni: ’hirtelen, lendülettel, gyors mozdulattal készít, valahova tesz valamit’ (vö. *csapdát vet*: SzlavSz.² *vet*).

Esetünkben a tűzvető acéllal határozott, gyors mozdulattal lyukat tesznek, készítenek a(z egybefogott) bőrokön, amint írtam: „tűzés(helye)t vetettek” (BÜKY 2012: 335. Itt HORVÁTH-nál sajtóhiba van: „BÜKY 1912: 335”), vö. a szíjvarró ár hasonló használatával (TIMAFFY 1991: 311–312).

Magyarázatom súlyos módszertani hibájának tartja HORVÁTH LÁSZLÓ, hogy nem tisztáztam „azt az alapkérdést, mi is pontosan a *tűzvető* előtagja.” Levezetésem „világosabb részleteiből az következik – írja –, hogy egy ’tűzés’ jelentésű *tűz* főnév” az előtag. Megkísérek újabb, világosabb részt hozzátenni a levezetéshez.

Bizonyos egyszerűsödéshez vezető jelentésváltozásokról, amelyeknek (kiemeléssel szedve) nevet is ad, ezt állapítja meg HADROVICS LÁSZLÓ (1992: 89): „Az összetételek közül különösen a kettőnél több tagból állók hagynak el szívesen egy tagot, főleg a középsőt. Így lett az *aszú-szőlő-bor*-ból, amelyre számos régi példánk van, teljesen »értelmetlenül« az *aszúbor*; a *menny-ütő-kő*-ből *mennykő* [...]. Az *árpával-érő-körte* vagy a *búzával-érő-körte* (NySz[.]) helyett *árpakörte*, *búzakörte* lett. Az ilyen típust *k i h a g y ó ö s s z e v o n á s* nak lehet nevezni”. A *mennyütőkő* és a *mennykő* történetére l. VELCSOV MÁRTONNÉ 1981.

HADROVICS példái alapján magyarázható egy **tűz-csiholó-acél* szerkesztményből *tűzacél* ’tűzcsiszoló acéleszköz’ alakulat. Ilyen módon **tűz-vető-acél*-ből is alakulhat *tűzacél* összetétel, és ahogy HORVÁTH idézi a SzT.-ből, alakult is: „amnar; Feuerthal. 1627: 3 odafel valo giertia Tarto, fa az laba, Ittem haro(m) giertia hamma veúeo, es kwet Tuz Achél eastimtum ad tt. f. l d – [Kv; RDL I. 134]” (SzT. *tűzacél*). A jegyzékben gyertyatartókhoz tartozó hamuvevő és tűzacél éppen a jegyzékben együttes szereplése miatt nyilvánvaló módon jelzi, hogy itt a *tűzacél* ’tűzcsiszoló eszköz’, amely a gyertyagyújtáshoz szükséges. Az ugyanebben a jegyzékben szereplő és már idéztem szöveghely („Egj horgas varga kes *tuz vetoő Achellal* Eggiut”) ugyancsak nyilvánvaló módon hasonlóképpen a vargakéshez a börművességhez tartozó másik eszközt nevezi meg: *tuz vetoő Achel*. A szegedi börművesség köréből ismeretes a *kerekár*, a *sléfosár*, a *tórár* („varráshoz használatos erős ár”), a *suszerár* (BÁLINT 1961: 39).

A *tűzacél*-t tartalmazó jegyzékrész mindössze egy dénár értéket jelez („tt f. 1 d”), míg a *vargakés* és *tűzető* – mint idéztem volt (BÜKY 2012) – hat dénár. Vagyis e két dolog szerszámként együttesen is jóval drágább, mint a legtöbb háznál gyakori gyertya és a hozzátartozó hétköznapi holmik, tehát joggal feltételezhető, hogy a tűzető acél vargaszerszám, és nem közönséges tűzcsiholó készség. HORVÁTH véleményével ellentétben helyesen járt el a SzT., amikor az előző adatot ’Feuerthal’-nak értelmezte, utóbbinál pedig kérdőjellel utalt más lehetőségre.

HORVÁTH László a *tűz*- előtagot nem tudja ’tűzés’ jelentésűnek elfogadni, mert nincs rá adat, továbbá nem lehet ez a *tűz*- „olyan, csakis előtagként élő, a megfelelő ige alapján mesterségesen megalkotott elem, amilyen a *jár*- (*jármű*, *járőr*), a *lát*- (*láthatár*, *láttelel* stb.), a *lő*- (*lőszer*, *lőfegyver* stb.), [a] *véd*- *védangyal*, *védjegy* stb.) és társaik”. Természetesen az efféle, a nyelvújítás korában létrehozott szavakra nem is lehet hivatkozni, azonban nem zárható ki, hogy más úton-módon is kialakultak hasonló összetételek.

A *tűzető* afféle alakulat, mint a *fenkő* ’fenőkő’ (A *fen* a TESz. szerint finnugor kori igenévszó lehet ’dörzsöl’ és ’dörzsölő’ jelentésekkel, vö. MSzFE. A SzT. *fenkő* ’kaszakő’ adata 1587-ből való, a *fenkőtök* ’fenő/kaszakőtök’ 1797-ből (vö. ZOLNAI 1896), vö. MNyA. 289: *fenőtök*. Az ÚMTsz. *fenkő*¹, *fenkőtartó*, *fenkőtök*, *fenköves*, *fen*² ’kaszakő’ adatokat tartalmaz, az ÉrtSz.-ban is van a *fenkő*-nek szócikke. Ismeretes a *fenőszij* főnév is (ÉrtSz., SzlavSz.²). A szintén igenévszó *fos* szavunk (l. TESz.) és igeneve is alkot összetételeket: *fosgém* és a *fosógém* (ÉrtSz., ÚMTsz.). Az említett szavak kialakulása legalább két úton történhetett: *fenő kő* → *fenkő*, *fosó gém* → *fosgém*, illetőleg *fen* + *kő* → *fenkő*; *fos* + *gém* → *fosgém*.

Némelykor a HADROVICS által *kihagyó összevonás*-nak nevezett folyamat különös alakulatokat is létrehoz: **bosnyák vidékről való (és kopasz nyakú) tyúk* → *bosnyáknyakú*; **zsidó kereskedőnél vásárolt fanyelű (kés)* → *zsidónyelű kés* stb. (BÜKY 2010); az efféle folyamathoz az összetétel első tagjának megfelelő jelentésű példáját aligha lehet megtalálni, ahogyan HORVÁTH a *tűz*- előtaggal kapcsolatban megkívánja.

A *tövik* szó finnugor kori örökség, a rokon nyelvekben egyebek között ’szúr, lök, nyom’ jelentésekkel, l. TESz., MSzFE. A *tövis* és a *tüske* főnevek kapcsolata a *tövik* igével – amelyre a *tűz*¹ igét az elavult *tövik* igére vezeti vissza a nyelvtörténet, l. TESz. – azt mutatja, hogy a gyakorító képzővel létrejött *tűz*¹ ige a régiségben bizonyára megőrzött valamennyit igenévszó voltából. A szúrás ténye és tárgya hajdan a *tövik* igével nevezetett meg: innen származtatható a *tövis* és a *tüske*, az ige éppúgy, mint a *fen*, *fos*, *nyom* igék egyúttal a cselekvés eredményét is megnevezhették. A *tövik* használata során a főnévi szerep azonban alakilag is elkülönült szóalakokat eredményezett. A *tűz*¹ esetében erre vagy nem került sor, vagy adatok hiányában nem tudhatni róla. Mindezek miatt **tűző-vető acél* szerkesztmény is föltehető, amelyben a *tűző-vető* hasonló módon alakulhatott, mint a *fenőkő* szóalak, illetőleg igenévszó gyanánt szerepelnek az előtagok. Feltehető **tűző vetőacél* szerkesztmény is. A szerkezet(ek) grammatikai mibenlététől függetlenül haplológiával rokon kieséssel jöhet(ett) létre a *tűzetőacél*.

Az illetén alakulásmódot például a *fűz* igenévszó különféle összekapcsolásai mint a szókinccselemek alaki fölépítésük révén is asszociálhatják: a kny. *fűz vessző* (*korcvessző* a. l. PROHÁSZKA GÁBOR 1916: 402; vö. ÉrtSz. *fűzfavessző*), *fűz vesszőkéve* (Nsz. Cszj.: F), *fűz kosár* (BÁTKY ZSIGMOND 1938: 73), *fűzfal* ’fűzfavesszőből font v. nádból készített,

sárral betapasztott, háromszög alakú oromfal a ház két végén' (ÚMTsz.). Jelentésmegadás nélkül szerepel az ÉrtSz.-ban a *fűzővessző*, amely – például fűzfavesszőből való fonás esetében a beszédhelyzetben – lehet *fűzvessző*.

„A SzT. adatában lévő tűzvetővel a tűzést készítették elő, tűzés(helye)t vetettek, azaz 'tűzőár' a *tuz veteö Acheľ*" – írtam, világosabban: **tűző-vető-acél* 'a tűzések helyét (hirtelen, lendülettel, gyors) mozdulattal előkészítő acél' vagyis, mint korábban is írtam: 'tűzőár'. A korábbi jelentésmagyarázatom és az itteni kiegészítése bizonyára nem felel meg a szokásos etimológiai eljárásrendnek, amelyet HORVÁTH hiányol (és követ), hanem a kitaposott utaktól eltérve kísérel meg célba jutni.

Hivatkozott irodalom

- BÁLINT SÁNDOR 1961. *A szegedi bőrművesség. Különlenyomat a „Cipőipari Dokumentáció” 1961. augusztusi (6-ik) számából.* Budapest.
- BÁTKY ZSIGMOND 1938. Csörökösár. *Magyar Nyelv* 34: 73–74.
- BÜKY LÁSZLÓ 2010. Bosnyáknyakú tyúk és zsidónyelű kés. *Magyar Nyelvőr* 134: 109–112.
- BÜKY LÁSZLÓ 2012. Vargamesterséggel kapcsolatos műszók az „Erdélyi magyar szótörténeti tár”-ban. *Magyar Nyelv* 108: 334–336.
- HADROVICS LÁSZLÓ 1992. *Magyar történeti jelentéstan.* Akadémiai Kiadó, Budapest.
- HORVÁTH LÁSZLÓ 2013. Tűzvető acél. *Magyar Nyelv* 109: 208–212.
- GÁBORJÁN ALICE 1991. Magyar bőr- és lábbelikészítés. In: DOMONKOS OTTÓ főszerk., *Kézművesség.* (Magyar néprajz 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 282–309.
- Nszt. Cszj. = *A magyar nyelv nagyszótára. Az archivális cédulagyűjtemény címszójegyzéke.* [http://\[-\]nszt.nytud.hu/cszj.html](http://[-]nszt.nytud.hu/cszj.html) (2014. 07. 01.)
- PROHÁSZKA GÁBOR 1916. Ecsedi könyve a Hortobágyról. *Magyar Nyelvőr* 45: 400–404.
- TIMAFFY LÁSZLÓ 1991. Szíjgyártók, nyerges mesterek. In: DOMONKOS OTTÓ főszerk., *Kézművesség.* (Magyar néprajz 3.) Akadémiai Kiadó, Budapest. 309–317.
- VELCSOV MÁRTONNÉ 1981. Mennyütökő – mennyütősziget. *Magyar Nyelv* 77: 87–90.
- ZOLNAI GYULA 1896. Ártatlanul megrovott szók. *Magyar Nyelvőr* 25: 279.

BÜKY LÁSZLÓ

Borhűtő szavunk jelentéséről és Vörösmarty Mihály aforizmáiról. Archaikus, már-már feledésbe merülő szavaink jelentését nyelvjárási szövegekben és szépirodalmi művekben a szövegösszefüggés alapján – általában – sikerül megállapítanunk. Ha önállóan nem boldogulunk, segítségünkre lehetnek a magyar nyelv tájszótárai, köznyelvi értelmező és szótörténeti szótárai.

1953-ban 15 éves voltam, amikor először került elém a *borhűtő* szó. Belefeledkezve Vörösmarty Mihály „Összes versek” kötetébe, a rövidebb és a hosszabb verseket egyaránt végigolvastam. Itt találtam rá a Borhűtőkre című versre, amely 1832–1840 között íródott, és tizenhat epigrammából, aforizmából áll. (*Az aforizma* szót 'rövid, frappáns, bölcs mondas' értelemben használom dolgozatomban.) Csaknem hatvan év után is jól emlékszem arra, hogy igen mély hatással voltak rám, a serdülő fiatalra a költő életbölcösségei. Valamennyit megtanultam, hogy alkalomadtán idézhessek belőlük, ha egy-egy élethelyzetre nem találok köznyelvi mondatot. Akkor hetekig foglalkoztatott az aforizmák igazságtartalma és örökérvényűsége, a mondandó frappáns megfogalmazása, az epigrammák idő-